

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ПЕТИ

„ДРУГИТЕ“ БЪЛГАРИ И СПРАВОЧНИТЕ ИЗДАНИЯ

Елка Дроснева

В края на ХХ в. справочниците и енциклопедиите, общите курсове по различни проблеми, са сред най-търсената и най-ценената литература от специалисти и от масовия читател. Лавинообразно нарастващата книжна продукция далеч невинаги и не за всекиго се поддава на обхващане, а и две столетия модерна енциклопедична традиция отдавна са убедили изкушения в четенето човек, че тъкмо този тип издания са най-удобни при необходимостта от бърза справка. Тази е първата причина, поради която си позволявам да предложа създаването на една бъдеща енциклопедия „Българите и България“.

Домашната ни енциклопедична традиция в модерното време тръгва с първите повеи на светското образование и на движението за новобългарска просвета и култура. Все пак, за нейно същинско начало обикновено се приема енциклопедията на Касъров, десетилетия наред обслужвала любопитния български читател и владеещия български език чужденец. Сред предпочитаните по-късни издания е еднотомникът на братя Данчови, видял бял свят през 30-те години. Последните десетилетия дадоха живот на „Кратка българска енциклопедия“, енциклопедии по различни науки и мащабно замислената и реализирана до предпоследния, шести том „Енциклопедия България“. Столетната традиция роди и цяла серия други справочни и енциклопедични издания и въпреки неизбежния белег на времето в тях, дава основание да се мисли, че родната ни наука и култура е натрупала достатъчно опит, за да реализира предлаганата в тези страници идея¹. От гледна точка на историографското проучване този тип издания са ценен извор за степента на развитие на науката, осъзнатите потребности от информация и вкусовете на обществото в най-различни сфери на човешките изяви. Ето защо те заслужават едно бъдещо целенасочено проучване, тъй като засега разполагаме само със спорадични наблюдения по отделни проблеми. Така и нямаме сериозна научна представа за ролята им в запознаването на четящата българска и чуждестранна публика с интересуващите я въпроси и с мястото им във формирането на обществените виждания по тях.

При наличието на множеството специализирани справочни издания все още липсва подобно издание за българите извън българските предели. Между това от IV век насам е натрупан огромен изворов материал, който покрай останалата информация дава възможност да се съди и за многобройните пътища, по които българи се оказват извън България. Общото впечатление е, че когато става дума за трайно усядане на българи в „друга“ земя, то е обект на внимание само в мига на напускане на основната територия, населена с българско население и обединена в българска държава. По-нататъшните им съдби изпадат от вниманието на изследователите, освен ако някой някога не се завърне и не се впише в деянията на живеещия в своята държава български народ. Примерите в това отношение са твърде многобройни, затова ще подбера само няколко. Не ми е известно да са правени опити за проучване на въпроса: поддържа ли средновековна България връзки с останалите на Волга българи? Че не е чужда на идеята за приемственост на държавническата си традиция, е известно. Дали изворите не говорят или ние не сме ги допрочели, но Волжко-Камска България е извън обсега на вниманието ни, когато разглеждаме българското средновековие.

Следващият пример е от времето на Втората българска държава. Свързан е веднъж с Ростислав Михайлович и втори път със забегналите откъд Дунава Иван Асен, неговия брат и техните дружинници, а трети път с тревожното за Балканите XIV столетие, когато мнозина ще изберат пътя откъд Дунава и към руските предели. От последните десетилетия на този век са известни имената на малцина от тях, най-вече книжовници и църковно-религиозни дейци. А следите на второто южнославянско влияние върху руската култура са твърде силни, за да си представим, че от българска страна то е било дело само на неколцина.

Последният пример е с българите в Северното Причерноморие, напуснали пределите на българските земи основно през XIX в. Те са обект на внимание предимно със самото си преселение, с изявите си през Късното Възраждане, ако се вписват в общобългарския процес, и след Освобождението, ако са се завърнали в отечеството на дедите. Общите курсове по история на България не обичат да се занимават със съдбините им в пределите на държавите, в които живеят, ако нямат пряко отношение към българската история, разбираана като история на основната част от българския народ, живееща в класическите български територии.

Практиката на такъв подход впрочем продължава и по отношение на миграционните процеси във държавните граници през XX в. Няма я икономическата, а до голяма степен и политическата емиграция, освен в мига на емигрирането и щом някой се завърне.

По такъв начин оставаме в коловозите на едно традиционно, но не и модерно мислене на тема „Що е история“ и кое е нейното пространство: то е сведено до границите, в които живее основната част от българите, обединени или не в своя държавна организация. Освен че е подход на историческите дирения до Новото време, това е и резултат от общественото мислене, далеч невинаги (дори след много поколения) толерантно

към този, който е напуснал етническите граници, за да си спаси живота. Това мислене рефлектира и в отношението към завръщащия се в етническите граници и към неговите потомци, родени другаде, но избрали за свой дом родината на дедите. Поне първите поколения остават „чужденци“, каквито са си били и в прежната родина. Така ги вижда обществото, но така се виждат и самите те, защото идват и с една друга настройка във вижданията си за природата, човека, обществото, получена от внушеното „у дома“ и от съчетаването му с внушеното в съответната държава, където са израстнали. Към тези обществени умонастроения се наслагва известна „държавна безхаберност“ — от многото, което ни е известно, избирам „дребен факт“: притежавам лична карта на българин от Южна Добруджа, издадена му от българските власти десетина години след Ньойския диктат, за да посети „Стара България“ (изразът е на хора от Южна Добруджа, израз, жив все още и през 60-те — 70-те години). Забележителното по отношение на „държавната безхаберност“ е, че документът е издаден от „Отдела за чужденци“ (подчертаното мое — Е. Д.). Човекът е българин, живее в класическа българска територия, само от десетина години тя не е в границите на българската държава и същата тази държава вече го брои за чужденец! Какво да очакваме тогава за живеещите, и то отдавна, в небългарски територии?! Между това, проблемът за завръщането в родината, разбираано в най-широкия смисъл на тази дума, едва е засегнат от науката, и то съвсем не от всичките ѝ клонове, които имат най-пряко отношение към него. В това време художествената литература на България има същински брилянти — стига да се напомнят Вазов, Йовков, Елин Пелин, Георги Стаматов, Дебелянов, Яворов, но се боя, че съчиненията им все още не са прочетени от тази гледна точка.

Ефектът от това състояние е, че в справочните и енциклопедичните издания българите извън България са спорадични гости. Един бегъл преглед ще покаже, че присъстват отделни личности, ярки не толкова в съдбините на местоживелищата си, колкото в общобългарската история. Ако не са свързани с класическата територия, те изпадат от вниманието. Изключение прави енциклопедията „Българската възрожденска интелигенция“, която между другото съдържа и неколкостотин имена на българи от Северното Причерноморие, подбрани по показателя „интелигенция“². Подобно е положението с подбора на селищата в енциклопедичната ни традиция. Те или са ярки центрове на български емигрантски общности, или създателите на енциклопедията са лично свързани с тях — както е в енциклопедията на братя Данчови³, които споменават изрично селищата, в които е учителствал Левски, защото са потомци на един от съратниците му, зографа Георги Данчов. Най-мощно, например, макар и с твърде неточности, са представени българските колонии в Бесарабия и Новорусийския край от създателите на „Енциклопедия България“.

С поглед към Северното Причерноморие обичайният подход е термините да бъдат „Български колонии“, „Бесарабия“, „Галац“, „Браила“ и пр. Никак не съм сигурна, че ограниченията се налагат от спецификите на енциклопедичното издание, още по-малко — от политическата конюнктура.

Те само допринасят за тях. Виждам ги по-скоро в трудността науката да се освободи от т. нар. „обществено мнение“ и от обществената оценка за напусналия отечеството.

Без да е изчерпан този кръг от проблеми, ще поставя следващия: за присъствието на българите в чуждестранните и международните енциклопедични и справочни издания. Картината, доколкото ми е позната, е достатъчно пъстра. Един водещ в нея показател е мястото на тези българи в съответната страна. Така в руските и съветските енциклопедии, особено в издания от типа на „Большая советская энциклопедия“ и „Малая советская энциклопедия“, в различните години е доста подробна информацията за българските преселници и колонии, макар често и префасонирана по политическите изисквания на времето, макар да се спестяват имена и събития, неудобни на конюнктурата, или да се дават понякога странни тълкувания. В този смисъл считам, че руските и съветските енциклопедични издания са ценен извор при проучване миналото на българите от колониите на територията на бившия Съветски съюз. Пак в тях, а и в множество други национални енциклопедии, срещаме имената на българи, които временно са живели на територията на съответната страна и са оставили своя диря в нейното развитие — затова не една и две са националните енциклопедии, в които се четат имената на хора като Каравелов, Ботев, Раковски, а особено засилен поради динамиката на ХХ в. е интересът към Георги Димитров и неговото място в историята на международното работническо и комунистическо движение, в историята на следдеветосептемврийска България. Вкусът към политиката — като област на човешката изява и като конюнктура — отрежда място на множество събития и личности от българския ХХ в. в различните национални и специализирани енциклопедии, издавани в една страна или пък замислени и реализирани като международни, в областта на науката или в областта на изкуството. И ако нещо или много неща в тези издания не ни харесват, ще трябва да държим сметка поне за два момента: за „тяхната“ неосведоменост и за „нашата“ пасивност. Изразено по друг начин — ние просто не се познаваме един друг и живеем повече с измислен, отколкото с реалистичен образ на „другия“. Така взаимно допринасяме за взаимните си днешни беди, и уви, чертаем контурите на утрешни.

Една бъдеща енциклопедия „Българите и България“ би трябвало да се предшества от дирения и съставяне на енциклопедия за българите по света. Присъствието им съвсем не се изчерпва с трайното заселване в „другата земя“. То е и въпрос на пътешествия, от които се завръщат, за да бъдат „у дома“, за да разкажат за видяното, за чутото, за преживяното и така да доближат до непътувалия един свят, който му е непознат и в който сигурно има нещо интересно и за него. Важно е от всички страни да познаваме местата, в които българи са живели или преминали през тях — географски, стопански, културно и пр. Щом сме съгласни, че го има взаимното влияние между културите и цивилизациите, ще трябва да се съгласим и с другото — че то се осъществява от съвсем живи, конкретни човешки същества, които и трябва да бъдат в центъра на вниманието ни, независимо

от това, дали са се завърнали в България, или завинаги са останали в новата земя и са се претопили сред обитателите ѝ, опазили или пък загубили спомена за българското си потекло. Трябва да признаем, че сме в неведение за множеството първокласни научни приноси на българи, живеещи в България и извън нея, в развитието на съвременната наука, в различните ѝ области — знаят си ги специалистите. Мисля си, че днешната неинформираност на българския гражданин в тази посока силно стеснява реализацията на желанието му да се почувства гражданин на света, понеже сам незнаещ колко (няма значение кой именно, малко или много) го знаят по света, често си живее с възрожденската митологема, че е забравен от Бога и от хората, че нищо градивно не е вложил в общочовешката съкровищница на културата, а и без да се запита колко той знае истинския „друг“ свят, а не митологизирания му вариант.

Много бих искала в една такава енциклопедия да влязат и „митовете“ за български произход на един или друг популярен персонаж от „световната“ история. Те са повече бродещи из Българско, отколкото изследвани. Самото им зараждане и вкусът, с който са разпространяват, вече доказват, че от тях е имало (може би и все още има?) нужда. Разкриването на потребността от тях е в състояние да ни доведе до неподозирани хоризонти — реализирането на идеята да се запишеш като „велик“, защото този начин е изпитан през вековете преди Новото време и с пълна сила се вихри през Новото време; информираността за личностите, признати за „велики“ или поне за известни; механизмът, чрез който им се приписва български произход, а защо не и до това със средствата на модерната наука да докажем в някои случаи произхода, да проверим дали у този човек има спомен за произхода му и как той се отнася към него, а може би и да открием дири на емиграционни процеси, за които не сме подозирали.

Предлаганата енциклопедия непременно ще трябва да включи кръга от информация, достъпен на съответната „чужбина“ в избраните хронологически граници от IV в. насам. Натрупаните в последните десетилетия изследвания върху българската проблематика в чуждестранната книжнина дават основание да се мисли, че българската тема е твърде по-силно застъпена в книжовните произведения на небългарския ареал дори и след гибелта на Втората българска държава, отколкото традиционно (пак като наследство от възрожденската публицистика) сме свикнали да си я представяме. Предварително ясно е, мисля, че ще трябва да го има и обратното — „другият“ свят в нашите български материали.

Възможно е идеята да изглежда максималистична и твърде скъпо струваща, невъзможна за реализация в близкото бъдеще. Бързам да отбележа, че тя не е и съвсем нова. Без да подценявам по-ранните опити, ще напомня, че, отчетливо формулирана, я виждаме в творчеството на един от първостроителите на модерната наука (не само българска) — Иван Шишманов. Замисълът му е да се издирят всички онези документи от първите свидетелства за българите и до неговото време, които ще позволят да се види какво е допринесъл българският народ за общочовешкото развитие, какво е внесъл в общочовешката съкровищница на културата,

какво е почерпил от нея. Прави впечатление, че след опитите на самия Шишманов науката ни получава стимул за разработването на тази проблематика и вече е регистрирала немалко добри постижения.

Реализирането на идеята би могло да започне и с програмата „Българите в Северното Причерноморие“. Петгодишната работа по нея извади на бял свят позабравени или дори неизвестни факти, имена, пространства, неосъзнавани от обществения живот и науката проблеми, а резултатите от първите проучвания намериха добър отзвук сред колегията и по-широката общественост. Макар да са нужни още много години, а може би и поколения, за да се изследват всички аспекти, позволявам си да твърдя, че с времето нарастват възможностите ни за една бъдеща история на тези земи, векове населявани от българи, векове били и продължаващи да бъдат в най-пряка връзка с класическите български територии. Така подготвена, българската история на Северното Причерноморие ще бъде добра стъпка към реализиране и на енциклопедията „Българите в Северното Причерноморие“. Тя ще е добра база за следващите енциклопедии от подобен тип и за обобщаващата „Българите и България“.

Бележки

¹ За българската енциклопедична традиция срв. Енциклопедия България. Т. 2. С., 1981, 562—564.

² Българската възрожденска интелигенция. Учители, свещеници, монаси, висши духовници, художници, лекари, аптекари, писатели, издатели, книжари, търговци, военни... Енциклопедия. С., 1988.

³ Данчов, Н. Г. и И. Г. Данчов. Българска енциклопедия. С., 1936. Освен термините „Бесарабия“ и „Болград“, тук са включени още „Буджак“, „Конгас“, „Еникьой“ и др., имащи отношение към тази тема. Последните два термина съдържат изричното посочване, че в тях е учителствал В. Левски.